4-11-26 Vermaning Zaandam

Vrede, het Vredespaleis en de bergrede

Als ik de poster bezie waarmee u naar hier bent gelokt, dan verwacht u misschien een kunsthistorisch of architectonisch vertoog over het Vredespaleis. Dan moet ik u teleurstellen. Een vredeslezing in deze dagen kan moeilijk blijven steken in het optimisme waarmee het Vredespaleis ooit werd gesticht. Dat betekent niet dat we in sombere vrees en angst moeten blijven steken; dat zal althans de teneur van mijn betoog zijn. Ik ga in dat verband wel kort in op het Vredespaleis – ik heb zelfs lichtbeelden meegenomen – maar daar gaat het verhaal niet echt over. Daarom dat ik aan het begin vast waarschuw, u kunt er nu nog uit.

Zorg over vrede in deze tijd is niet onbegrijpelijk. Opeens zijn al die vragen weer terug, waarvan we dachten dat we ze achter ons hadden. Zijn vrijheid, democratie en recht het waard om ervoor te vechten en te sterven; zeker als je ziet wat we er van maken. Is het inzetten van nucleaire wapens voor onze vrijheid wel geoorloofd? Of pregnanter de vraag die een Oekraïens militair een tijd geleden aan een gehoor van KMA officieren stelde; waar bent u bereid voor uw leven in te zetten? Hij kreeg geen antwoord.

Die vragen zijn ditmaal bovendien aanzienlijk gecompliceerder dan vorige keer. Alles is in beweging. De overzichtelijkheid van twee blokken is verdwenen. De internationale rechtsorde wordt met voeten betreden. De VS als pijler van vrede en veiligheid wankelt. Vertrouwen in democratie als waarborg van vrede en veiligheid lijkt nog weinig gerechtvaardigd. Er is oorlog in en aan de rand van Europa; we zouden zelfs al half in een hybride oorlog verwikkeld zijn. Herbewapening is in volle gang en herinvoering van dienstplicht wacht in de coulissen.

Alle reden dus om opnieuw de vraag onder ogen te zien: hoe kan in deze tijd de vrede worden gediend? Wat betekent het voor Nederland? Hebben kerken een rol in dit debat? Valt discussie over bewapening en oorlogvoering te rijmen met een christelijke levensovertuiging?

Duurzame vrede, een moderne uitvinding

Beschouwingen over vrede beginnen veelal met een beschrijving van de toestand in de wereld en van dreiging van oorlog. Dat wilde ik u besparen; het is ook moeilijk, want de situatie verandert iedere week. Wat het effect van de verkiezingen gisteren is, moeten we nog zien. Ik begin daarom aan de andere kant, bij het streven naar duurzame vrede. Dat is een relatief modern verschijnsel, hoe merkwaardig dat ook klinkt. De meerderheid van de mensheid wil in alle tijden immers niets liever dan vrede. We bidden er al eeuwen voor. Trump wil niets liever dan de Nobelprijs voor de vrede in zijn prijzenkast.

Toch was oorlog de norm en dreigt dat weer te worden. Zoals u misschien weet gingen in het oude Rome de deuren van de Janustempel op het forum dicht als Rome vrede had. De eerste keer zou zijn geweest rond 700 v Chr. onder de opvolger van Romulus. De eerst daaropvolgende keer was ten tijde van Augustus bij het begin van de jaartelling, en de laatste keer was onder Nero. In elf eeuwen vijf keer. Voor de grondlegger van het internationale recht, Hugo de Groot, vormde het soevereine recht op oorlogvoering dan ook het uitgangspunt waar hij zijn stelsel op bouwde; het ging er om de gerechtvaardigde oorlog te voeren. Op die grondslag ontwikkelde zich in de 18^{e} eeuw een praktijk van gematigde oorlogvoering. Maar oorlog en vrede bleven iets wat gebeurde, zoals het weer.

Die perceptie begon te kantelen toen het inzicht doorbrak dat staat en samenleving niet een gegeven, maar gemaakte ordening zijn. De Franse revolutie bracht dat idee in de praktijk. Even later, in 1795, schreef Immanuel Kant: "*Zum ewigen Frieden*", over hoe een duurzame

vrede gerealiseerd zou kunnen worden. Immers als de staat zich rationeel laat organiseren, dan ook de internationale orde. Maar geloof in rationele ordening gold helaas ook de oorlog. Met Napoleon werd die rationeel; het doel heiligde de middelen. Of zoals Clausewitz het stelde: 'oorlog was de voortzetting van de politiek met andere middelen'. Het Verdrag van Wenen van 1815 dat de tijd van Napoleon afsloot, berustte dan ook op het concept van machtsevenwicht als fundament voor orde en stabiliteit, en democratie als bron van onrust en oorlog.

Na 1815 ontstond er iets als een vredesbeweging uit de kringen van de Quakers en Evangelische beweging in Engeland en de VS. Het ging aanvankelijk om afschaffing van de slavenhandel, maar daarna richtte de aandacht zich op het idee van universele vrede. In het revolutiejaar 1848 trad de vredesbeweging voor het voetlicht met een congres in Brussel van 'Les Amis de la Paix Universelle' (de Vrienden van de Algemene Vrede). Een jaar later volgde een congres in Parijs. De voorzitter, de schrijver Victor Hugo, beschreef in zijn openingsrede: 'dat de dag zou komen waarop de wapens ter neer zouden vallen, oorlog absurd zou zijn, de landen van Europa verenigd zouden worden, slagvelden door markten vervangen zouden zijn en meningsverschillen vervangen zijn door kiesrecht en arbitrage.' Verzoening, menselijke broederschap en christelijke beginselen zouden daar basis en motor van zijn.

De harde werkelijkheid was voorlopig anders, maar uit deze kring ontstond een beweging die zich richtte op de ontwikkeling van internationaal recht dat door staten in verdragen zou worden vastgelegd en niet uit gewoonte of natuurrecht afgeleid zou zijn. De oprichting van het Rode Kruis in 1863 was een inspirerend voorbeeld. Uit dat denken ontstond in 1873 het '*Institut de Droit International*', dat zich toelegde op de ontwikkeling van Internationaal Recht. Het bestaat nog steeds en ontving in 1904 als een van de eerste, de Nobelprijs voor de Vrede.

Het Vredespaleis

Het Vredespaleis ontstond uit datzelfde denken. Op initiatief van de Russische Tsaar kwamen in 1899 26 landen samen in Den Haag om afspraken te maken over oorlogvoering (1). Veel regels leverde die eerste Haagsche Vredesconferentie nog niet op, maar het leidde tot de oprichting van een Permanent Hof van Arbitrage dat geschillen zou kunnen arbitreren. Vrij snel rees de behoefte aan waardige huisvesting voor het Hof. In 1904 schonk Andrew Carnegie (2) toen de rijkste man van de wereld, 1,5 mln. dollar voor de bouw van een gerechtsgebouw en een bibliotheek. De eerste steen (3) werd gelegd tijdens de tweede Haagsche vredesconferentie in 1907. De bouw (4) vergde 6 jaren en in 1913 stond het er (5,6). In 1907 hadden de 44 in Den Haag deelnemende landen ook besloten dat ieder waardevolle bouwmaterialen dan wel een kunstwerk zou bijdragen aan het paleis. Het heeft gemaakt dat het Vredespaleis een bijzondere verzameling kunstvoorwerpen huisvest, die ook een tijdsbeeld bieden van voor de eerste wereldoorlog; een jaspisvaas (>3 ton) van de Tsaar van Rusland (7), zijden wandbekleding van de keizer van Japan (8), porseleinen vazen van de keizerin van China, een tapijt van 160 m2 van de Ottomaanse Sultan, ivoren slagtanden van de koning van Siam, een hekwerk van de Duitse Keizer (9), lichtkandelaars van de keizer van Oostenrijk (10), een wandtapijt van de Shah van Perzië, marmer van de Italiaanse Koning, graniet uit Noorwegen en Zweden, een klok van Zwitserland en een Carillon van Nederland, en nog veel meer. Ook is er een zaal met schilderijen van Ferdinand Bol en De Lairesse, in bruikleen van het rijksmuseum (11).

Het Vredespaleis is eigendom van een daartoe in opdracht van Carnegie door de Nederlandse regering in het leven geroepen stichting. Die is zelfstandig maar wel afhankelijk van huur van de gebruikers en middelen van de Nederlandse staat. Carnegie had bijzondere opvattingen: rijk worden was volgens hem geen schande, maar rijk sterven wel. Hij stichtte meer dan 2500 bibliotheken en 23 andere grote organisaties op het terrein van vrede en politiek, wetenschap, cultuur en hoger onderwijs. Daaronder de Haagse Academie voor Internationaal Recht, die

eveneens in het Vredespaleis is gehuisvest en jaarlijks rond de 900 studenten naar de zomer- en wintercursussen trekt. Maar Carnegie zag zijn steun als hevel om anderen tot steun aan te zetten. Zijn geld was bestemd voor de bouw en inrichting, maar de begunstigde organisatie diende zelf de nodige inkomsten voor onderhoud en activiteiten te genereren; op die wijze bewezen zij hun maatschappelijk nut. Zo was zijn geld wel beschikbaar voor de bouw van de bibliotheek in het Vredespaleis en de boekenkasten, maar niet voor de boeken. Na eindeloos onderhandelen kreeg het bestuur gedaan dat er toch boeken gekocht mochten worden, maar meer middelen daarvoor kregen zij niet. Het is de reden waarom het Vredespaleis geen twee torens heeft zoals was beoogd; van de middelen voor één toren werden boeken gekocht. Inmiddels heeft de bibliotheek 24 km boeken onder de grond staan, daaronder ook een groot aantal oorspronkelijke drukken van de boeken van Hugo de Groot.

Het Vredespaleis huisvest sinds de opening het Permanent Hof van Arbitrage (13). In 1914 kwam daar de Haagsche Academie voor Internationaal Recht bij (14), en in 1922 het Permanent Hof van Internationale Justitie van de Volkenbond, dat in 1946 werd opgevolgd door het Internationaal Gerechtshof van de VN (12 en 15).

Georganiseerde vrede

Het Vredespaleis had het monument moeten zijn van een nieuw tijdperk van recht en rechtspraak, waarin oorlog zou zijn uitgebannen. Het was veeleer de afsluiting van een tijdperk; minder dan een jaar nadat het paleis zijn deuren had geopend, brak de wereldoorlog uit. Die veranderde het denken over oorlog. Oorlog als redelijke politieke optie had afgedaan. De VS trokken in 1917 ten oorlog met het devies dat ‘het ging om een oorlog die alle oorlogen moest beëindigen en de wereld veilig stellen voor democratie’. Hun inzet was om oude Europese Rijken op te delen in nationale democratieën. Die laatste zouden minder geneigd zijn om grote militaire apparaten te bekostigen die tot oorlog zouden leiden. Een eeuw na Wenen werd nu de monarchie gezien als bron van oorlog.

Het verdrag van Versailles zette een nieuwe stap op de weg naar duurzame vrede. Gebleken was dat verdragen en vrijblijvende arbitrage niet toereikend waren. Er kwam een intergouvernementele organisatie: de Société des Nations of Volkenbond in Genève, die door overleg, sancties of andere gezamenlijke actie, oorlogen zou moeten voorkomen en beëindigen. Voorts kwam er een Permanent Hof van Internationale Justitie, dat in 1922 in het Vredespaleis werd gevestigd. Het had rechtsmacht over geschillen van internationale aard die de lidstaten van de bond aan het Hof wensten voor te leggen. Het had voorts een adviserende functie over elk punt dat de Raad of de Algemene Vergadering van de Volkenbond besprak.

Een derde element was wapenbeheersing en het afzweren van de aanvalsoorlog. De wapenwedloop voorafgaande aan de grote oorlog werd gezien als belangrijke oorzaak daarvan. Herhaling zou moeten worden voorkomen. Nadruk kwam te liggen op verdediging. (De tijd van de Maginotlinie in Frankrijk, de stelling Amsterdam en het gebroken geweertje). In 1928 mondde dit uit in het Briand-Kellogg pact, waarin oorlog als middel om geschillen op te lossen werd veroordeeld en het gebruik daarvan als instrument van nationale politiek afgezworen. Partijen zouden geschillen voortaan nog alleen door vreedzame middelen oplossen.

Nog voor de tweede wereldoorlog traden vrijwel alle toen bestaande landen tot dit verdrag toe. Het kon die nieuwe wereldoorlog niet voorkomen, maar vormde wel een pijler van het naoorlogse vredesbestel. De twee principes vormden de basis voor de VN en het vormde de grondslag voor de Neurenberg- en Tokio-tribunalen. Met die tribunalen werd eveneens de individuele strafrechtelijke aansprakelijkheid van politiek, militaire en civiele leiders aanvaard, hetgeen indirect weer de basis vormt voor het latere internationale strafhof.

Al voor de VS eind 1941 in de oorlog betrokken raakten, werd daar onder de stuwende leiding van Roosevelt, nagedacht over de grondslagen en organisatie die nodig zouden zijn om: 'na de oorlog ook de vrede te winnen'. In augustus 1941 stelde hij met Churchill het Atlantisch Handvest op met daarin een visie op duurzame vrede. Dat vormde de basis voor de geallieerde samenwerking en voor de werkzaamheden waar in 1945 de VN uit voortkwam. Dit geschiedde in de Conferentie van San Francisco (25 april tot 26 juni 1945). Het VN handvest werd de eerste van een stelsel van multilaterale organisaties waarin de internationale samenwerking en orde werd gegoten: Bretton Woods, de FAO, de UNESCO, de WHO, het GATT later de Wereldhandelsorganisatie, de Wereldbank, het IMF, enz.

Vrede en veiligheid hangen nauw samen. Roosevelt stond een volledig ontwapende wereld voor ogen, waarin de VS, de Sovjet-Unie, China en het VK gezamenlijk de status quo zouden bewaken. Dat is het niet geworden. In plaats daarvan kwam er een koude oorlog. De oprichting van de VN werd korte tijd later gevolgd door die van de NAVO en toen het Warschaupact. Want de samenhang tussen vrede en veiligheid is een complexe verhouding. Vrede vergt veiligheid en geen vrees voor de ander. Maar wie zich uit voorzorg wapent, wordt door de ander als bedreiging gezien die zich dan ook zal wapenen.

De wisselwerking tussen vrede en veiligheid heeft overigens ook uiterst vruchtbaar gewerkt. De Europese Unie, de meest succesvolle naoorlogse organisatie van samenwerking en integratie, is er een vrucht van. We beseffen het niet meer, maar Europa na 1945 was een wereld van geweld, afrekening en dreiging. In 1950 verwachtte Europeanen binnen een jaar een hervatting van de oorlog. Duitsland herbewapenen en integreren in de NAVO leek de enige oplossing. Maar iedereen was benauwd voor Duitse herbewapening; zijzelf ook. In dat dilemma kwam de Franse minister Schumann, op basis van ideeën van Monet, met het voorstel om ter neutralisatie van dit risico de kolen- en staalindustrie, die toen de motor van bewapening was, onder gezamenlijk beheer te plaatsen; de Europese Kolen- en Staalgemeenschap (EGKS). Het succes van dat idee inspireerde een plan voor een Defensie Unie, een Economische Gemeenschap en een Atoomenergie Gemeenschap. De laatste twee zijn later samen met de EGKS omgevormd tot wat nu de Europese Unie is. De Defensie Unie wacht nog op ratificatie.

Er valt nog veel meer over het naoorlogse vredesbestel te zeggen, maar ik laat het hierbij. De wereld is dichtbij een kernoorlog geweest. We zijn er voor gespaard gebleven en de tijden zijn ten goede gekeerd. Eind vorige eeuw werd voldaan aan de meeste voorwaarden voor duurzame vrede waar al jaren voor werd gepleit. In 2000 spraken 189 landen van de Verenigde Naties af om vóór 2015 wereldwijd armoede, honger, ziekten kindersterfte, ongelijkheid van mannen en vrouwen wezenlijk terug te dringen. Dat is op veel punten aardig gelukt. Ook werden kernarsenalen ingekrompen, legers afgebouwd, dienstplicht afgeschaft, democratie werd ingevoerd, handel en economie bloeiden als nooit tevoren. En we koesterden ons met de gedachte dat dit nu altijd zou duren.

Ontrafelende vrede

Inmiddels ziet de wereld er heel anders uit. Defensie uitgaven stijgen snel, wapenfabrieken hebben gouden tijden, er wordt gedacht aan selectieve dienstplicht. We zijn al half in oorlog. Digitale infrastructuur wordt aangevallen, drones met explosieven duiken op op vliegvelden, aan de grenzen wordt al geschoten, Rusland mobiliseert, en wat de dreiging inhoudt, zien we dagelijks in Oekraïne en elders. Zo hadden we ons dat twintig jaren geleden niet voorgesteld.

Nu weten ook wij nu niet hoe de wereld er over twintig jaren uit zal zien. Maar het gaat om meer. Het bestel waarbinnen vrede gerealiseerd moet worden, is in het ongerede geraakt. De elementen van een dergelijk bestel zijn al sinds Kant bekend; een stabiele gevestigde orde (rechtsorde en belangengemeenschap), betrokkenheid van grootmacht(en), democratie, landen

met een belang bij vreedzame verhoudingen, onderling maatschappelijk verkeer, spreiding van macht, wederzijdse afhankelijkheid, mechanismen voor conflictbeslechting. De VN was beoogd als zo'n kader, maar kon geen veiligheid bieden. De beide blokken konden dat ieder in eigen kring, wel. Dat ging soms weinig zachtzinnig; het is vandaag (4 november) precies 70 jaren geleden dat de Russen de orde in eigen blok handhaafden met het neerslaan van de Hongaarse opstand. Na de val van de muur, waarborgde Amerikaanse hegemonie een tijd lang orde en handhaving (Koeweit), terwijl China en Rusland belang hadden bij de gevestigde orde en een globaliserende economie.

Dat bestel is echter al langer aan het schuiven; Trump heeft het alleen maar versneld. De aanslag van Al Qaida, in New York vormde een breuklijn. Daardoor gingen Amerikanen zich in eigen land onveilig voelen. Internationaal terrorisme werd een nieuwe factor bij het bewaren van vrede en veiligheid. Het optreden van de VS in Irak, Afghanistan en Iran, diende niet herstel van orde maar schiep toenemende wanorde. Daarbij kwamen ook de grenzen van Amerikaanse macht in zicht, wat het gevoel van onzekerheid en onveiligheid verder voedde. Al onder Obama gaf de VS signalen dat het niet langer de kosten van bescherming van Europa en ordehandhaving in de wereld alleen kon dragen. Ook omdat de globalisering en de vrijhandel steeds meer in het voordeel van China werkten en de sociale scheefgroei in de VS versterken.

Die ontwikkelingen voeden al lang in de VS bestaande ideeën over de 'boze buitenwereld' en de VS als slachtoffer van eigen goedheid. Het bouwwerk van internationale handel, verdragen en instituties zou de VS onnodig beperken en oneerlijk benadelen, terwijl de VS met zijn macht wel het 'vuile werk' voor anderen moet oplossen. Vandaar de gedachte om die macht meer te gebruiken om anderen in het gelid te zetten, handelsverhoudingen te corrigeren en het eigen belang zo nodig met geweld te behartigen. In dezelfde geest wordt in eigen land wat wordt gezien als exces van vrijheid en uitholling van normen en waarden, met krachtige hand recht gezet. 'Doen' is daarbij norm en hoogste waarde geworden, terwijl 'recht en wet', democratie en diversiteit worden gezien als onderdeel van het probleem.

Op die wijze is de steun van de VS voor de gevestigde internationale orde en het vertrouwen in de mechanismen van recht en regel, uitgehold. Ook in Europa verandert die steun. Denken zoals in de VS, wint hier terrein. Heldere verschillen vervagen als het om vrede en veiligheid gaat. Europa heeft te maken met de VS die zich mokkend terugtrekken; met Rusland dat zich als grootmacht en als voorvechter van conservatieve Europese waarden wil doen gelden, en met een groeiende schaduw van China dat in stilte economische macht verwerft, weerstand tegen de westerse orde en waarden aanwakkert en de blunders van de huidige Amerikaanse regering gaarne uitbuit. Daarbij komt dat vrijwel alle Europese landen, als ook de Europese Unie, kampen met gebrek aan politieke consensus en bestuurlijke daadkracht om uitdagingen die zich steeds meer opstapelen daadwerkelijk en effectief aan te pakken en sociale scheefgroei recht te zetten. Het oogt allemaal weinig opwekkend.

Morele opdracht tot hoop

Die ontrafeling van het naoorlogse vredes- en veiligheidsbestel, nodigt uit tot cynisme over het naïef optimisme; uitbannen van oorlog en macht in dienst van recht. Dat is echter een gevaarlijke reactie. Het bevestigt de voorstanders van het nieuwe denken in termen van geweld, macht en oorlog, in hun opvatting. Ook in de VS is dat denken nog geen gelopen race (zie de uitkomsten van gisteren). En als het om veiligheid gaat, hebben we nog lang geen alternatief. Maar de belangrijkste reden om het bestaande vredesbestel niet af te schrijven is dat daarmee het uitgangspunt wordt losgelaten, dat een aanvalsoorlog misdadig is en geen normaal politiek instrument. Dat is wat Rusland praktiseert en Trump beoogt.

Vasthouden aan dat uitgangspunt betekent niet dat men de ogen moet sluiten voor de beperkingen daarvan. Vrede werkt bijna altijd in het voordeel van gevestigde verhoudingen hoe onrechtvaardig, oneerlijk en asociaal die ook uitwerken. Duurzaam vrede bewaren, kan dan ook betekenen dat onrecht, misbruik van macht en ongelijkheid worden geconserveerd of zelfs verscherpt. Bedreigingen van vrede en veiligheid kunnen in de regel ook pas worden aangepakt als zij ondubbelzinnig duidelijk zijn. Nationaal beleid dat tot oorlog kan leiden, kan daardoor internationaal veelal pas te laat worden aangepakt. Maar gegeven toenemende afhankelijkheden als het gaat om levensbronnen zoals water en voedsel en om AI, kunnen potentiële bedreigingen heel snel levensbedreigend zijn. Duurzame vrede is dan ook altijd instabiel. Slachtoffers zullen onbillijke verhoudingen willen corrigeren of gevaren afwenden; machthebbers zullen die willen beschermen. Een tijdlang is gedacht dat democratie en rechtsstaat daar een oplossing voor boden. Maar dat valt tegen. Die zijn juist mede op retour omdat zij onvoldoende politieke fricties weten op te lossen, en de maatschappelijke uitdagingen van nu weten te beantwoorden. En internationaal werkt het nog minder.

Die keerzijde van duurzame vrede en de implicaties daarvan, betekenen echter niet dat we ons moeten neerleggen bij oorlog als politiek instrument en als onvermijdelijk gegeven. Het betekent veeleer dat een antwoord moet worden gevonden op die problematiek. Het is te makkelijk om je er met het excuus: ‘het wordt toch niets’, van af te maken. Als het om vrede gaat, hebben we, gelet op de verschrikkingen en de immoraliteit van oorlog, de morele opdracht tot hoop. Hoop zoals Havel die ooit omschreef: ‘… *ergens voor werken omdat het goed is, niet alleen omdat het kans van slagen heeft*’. Defaitisme in deze is immoreel. En voor wie toch realist wil zijn, geldt wat Willem de Zwijger ooit zei bij het begin van de opstand: ‘*Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour persévérer*‘ (hopen is niet nodig om te ondernemen, noch succes om te volharden).

Wat nu, hoe verder?

We moeten verder. Bij de pakken neer zitten en als bang konijn verlamd afwachten wat er komt, is geen reële optie. Oekraïne betaalt al bijna vijf jaren de tol van het naïef vertrouwen dat het wel los zou lopen. Macht- en krachtsverhoudingen in de wereld zijn aan het schuiven. Iedereen te vriend willen houden, apaiseren, neutraliteit, ontwapening, het is allemaal geprobeerd maar blijkt niet te werken. Niet dat niet bestendig moet worden gestreefd naar gezonde verhoudingen, m.n. tussen Rusland en Europa. Maar ook dan zal men in staat moeten zijn om zich geloofwaardig te verdedigen. Nederland en andere Europese landen staan wat dat betreft voor een grote opgave. Ieder afzonderlijk is die taak niet gewassen. De NAVO blijft vooralsnog het kader, maar daarbinnen zal Europa minder afhankelijk moeten worden van de VS.

Minder afhankelijk worden van de VS is inmiddels een algemene wijsheid. Maar minder afhankelijkheid van de VS betekent onvermijdelijk meer afhankelijk van andere landen. Als niet langer de bulk van de bewapening door de VS worden bekostigd, zoals nu, dan zullen de kosten gespreid moeten worden over vele landen. Die zullen daardoor onderling veel afhankelijker worden. En als het gaat om vrede en veiligheid, gaat het niet meer alleen om wapens maar ook om AI en digitale infrastructuur. Eerste vraag is dan ook niet: wat moet gedaan worden? maar: met wie? Alle NAVO landen? Alleen de EU? of nog beperkter, en welke landen dan?

Bij die keuze zal politieke stabiliteit een grote rol moeten spelen. Het is niet goed denkbaar dat men regelmatig van alliantie en gemeenschappelijk defensieapparaat kan wisselen. Samenwerking vergt specialisatie van de betrokken landen, en wanneer één zich terugtrekt, raakt het geheel in het ongerede. Men kan niet na iedere verkiezing weer wisselen. Tot voor kort werd gedacht dat democratie en rechtsstaat een voldoende waarborg voor stabiliteit boden. Maar na Brexit, Trump en electorale verschuivingen elders, is dat niet meer zo zeker. En men

is er bovendien nog niet met de keuze van partners. Het gaat ook om het institutioneel kader waarbinnen de samenwerking vorm krijgt. Nu is dat de NAVO, maar daarin hebben de VS een leidende rol. Als dat minder moet worden is een alternatief nodig. De EU, met zijn omslachtige besluitvorming, is niet geschikt voor besluitvaardigheid in een militaire crisis. Al helemaal als het gaat om de meest wezenlijke beslissingen, die over gebruik van nucleaire wapens. Want grotere onafhankelijkheid van de VS impliceert onvermijdelijk ook Europese nucleaire bewapening, alsmede de nodige besliskracht en prudentie om die te gebruiken.

We zouden een avond kunnen vullen met de vragen die schuil gaan achter de simpele wijsheid dat we minder afhankelijk moeten worden van de VS. En besef dat het niet alleen om defensie gaat. Europa is op veel meer terreinen afhankelijk van de VS (digitale diensten, AI, satellieten, energie). Omgekeerd geldt dat ook. De VS willen hun afhankelijkheid zelf ook beperken. Nu zij de afhankelijkheid van anderen gebruiken/misbruiken als machtsmiddel, zijn zij zich bewust geworden van hun eigen afhankelijkheden. Canada laat ze die ook voelen. Het miskent alleen dat wederzijdse afhankelijkheid de keerzijde is van economische groei en welvaart. Arbeidsdeling is de motor is van economische groei, schreef Adam Smith. Maar keerzijde van arbeidsdeling is afhankelijkheid van anderen. Bij alle industrialisatie, mechanisatie, digitalisering, is dat exponentieel verder toegenomen. Verminderen van afhankelijkheid heeft dan ook grote economische gevolgen, die weer brandstof zijn voor frictie tussen landen en zo bijdragen aan internationale instabiliteit.

Niet dat we onverminderd op de VS aangewezen moeten blijven. Ik weet zelfs niet of we die keuze nog hebben, nu het zaad van twijfel over en weer is gezaaid. Maar minder afhankelijk van de VS is makkelijk gezegd, doch diep ingrijpend om te realiseren. En veel tijd is er niet.

Doem of moed

Als je het zo op een rij zet, oogt het allemaal somber. Maar pas op, dat is voor een deel gevolg van de wijze van kijken. Wie verontrustende veranderingen analyseert, ziet doorgaans neergang. Want men trekt een denkbeeldige lijn door vanuit een zonnig verleden via een negatief heden naar een onzekere toekomst; dan zal die altijd zwart ogen. Het is het recept voor doemdenken. U ziet het dagelijks in de media. Kiest men daarentegen een donker verleden als vetrekpunt en trekt de lijn door het heden naar de toekomst, dan ziet men veelal vooruitgang en een betere toekomst. Noch doemdenken noch geloof in vooruitgang is wat nu nodig is. Het gaat om de moed om het heden onder ogen te zien en verder te gaan. Churchill zou ooit gezegd hebben: *"Success is never final, failure is not fatal: it is the courage to continue that counts"* (succes is nooit definitief, falen nooit het einde; het is de moed om verder te gaan, die telt). *Doem* of *moed*; taalkundig is het een klein verschil, je hoeft alleen maar de eerste en laatste letter te wisselen; maar het is een wereld van verschil.

De toekomst staat niet vast; zij laat zich niet voorspellen. Zij is niet de gedetermineerde uitkomst van voorspelbare ontwikkelingen, op basis van vaststaande gegevens volgens onwrikbare wetmatigheden. De toekomst is uitkomst van het handelen nu van ontelbaar velen, die daarbij naar eigen inzicht, kennis, opvattingen en vooroordelen ageren of reageren: op elkaar, op onverwachte gebeurtenissen of op toevalligheden. Sommigen hebben daarbij mogelijk meer invloed dan anderen, maar hoe breder en groter de impact daarvan des te onvoorspelbaarder wordt de uitkomst. Niemand maakt geschiedenis; het is een collectief product. Daarom is een oorlog beginnen makkelijk, maar die beëindigen oneindig veel moeilijker, zoals Poetin, Trump en Netanyahu inmiddels tot hun schade en het leed van velen, hebben ervaren.

In het inzicht dat de toekomst uitkomst is van ons handelen nu, ligt ook een handelingsperspectief. Wij zijn geen toeschouwer van een toekomst die over ons komt, maar betrokken daarin. Niet in de zin van: als uw machtige arm het wil, ligt gans het raderwerk stil. Maar ook

niet in de zin van: bij u, over u, maar zonder u. Als de toekomst uitkomst is van het handelen nu, dan wordt die toekomst mede vorm gegeven door de heersende opvattingen, inzichten, kennis, en vooroordelen die dat handelen bepalen. Bij de vorming daarvan zijn wij zelf betrokken; hoe meer gelijkgestemdheid, des te groter de invloed daarvan op het gebeuren.

Die conclusie is zowel een kans als een gevaar. Want ook de negatieve ontwikkelingen die we zien zijn daar gevolg van. Politieke ontwikkelingen in de VS en de ontrafeling van de internationale rechtsorde, hangen samen met een groeiend geloof in *wilskracht*, *daadkracht, gezag*, *dwang* en *geweld* als oplossing van maatschappelijke problemen; *recht*, *wetten*, *democratisch overleg* en *verscheidenheid zijn* evenzoveel hinderlijke belemmeringen daarbij. Denken dat haaks staat op vertrouwen in *overleg*, in *recht en wet*, in *beperking van macht*, in gelijke kansen en mogelijkheden. Het gaat kortom om de opkomst van een nieuw politiek denken en de confrontatie daarmee vindt primair plaats op nationaal niveau; ook in Europa, ook in Nederland. Als burgers in een democratie zijn wij daar allemaal bij betrokken. Want als de krachten die geloven in overleg, recht en sociale gerechtigheid nationaal het onderspit delven, zal dat de ontrafeling van de internationale en Europese rechtsorde alleen nog maar versnellen.

Het gaat bij die uiteenzetting niet om de ideeën, maar om de dagelijkse praktijk. En wat dat betreft staan de krachten die vertrouwen in overleg, recht en pluriformiteit er niet florissant op. De democratische rechtsstaat roept steeds meer een beeld op van onmacht, besluiteloosheid en eindeloos praten en gebrek aan uitvoering en handhaving. Democratisch overleg oogt ook niet direct vertrouwenwekkend of redelijk. Het is een uitwisseling van standpunten in plaats van overleg, herhalen van eigen gelijk in plaats van luisteren naar de ander, elkaar over en weer veroordelen en uitsluiten, in plaats van zoeken naar wat gemeenschappelijk is. Ook dat berust voor een deel op perceptie, maar die wordt vele malen versterkt door de pers en sociale media, alsook de wijze waarop daar gedachteloos in mee wordt gegaan.

Christenen en politiek

Het gaat mij hier nu niet om een discussie over de kwaliteit van de binnenlandse politiek. Het gaat er mij om duidelijk te maken dat de ideeën-strijd waar de internationale rechtsorde en het vredesbestel slachtoffer van dreigen te worden, niet een ver van mijn bed show is maar een confrontatie die ook bij ons speelt. We zijn daar als burger allemaal bij betrokken. En als die confrontatie thuis verloren wordt, zal die internationaal niet gewonnen worden.

Dat debat is mede een levensbeschouwelijk debat; het gaat om het waarom, waartoe en waarheen van mensen en hun samenleving in staat en gemeenschap. Maar dan levensbeschouwing in brede zin, niet alleen religieus – atheïsme en agnostisch zijn het niet minder. Maar aangezien we hier in een Vermaning zijn, is de vraag of een christelijke levensovertuiging bijzondere betekenis heeft in het debat over vrede en veiligheid en wat daar mee samenhangt. In de kerstnacht zongen de engelen immers van : *Vrede op aarde*; in de bergrede spreekt Christus de vredestichters zalig, en de tien geboden luiden: gij zult niet doden. Doopsgezinden hebben vanouds een pacifistische signatuur en in het debat over de kruisraketten, had het Interkerkelijk Vredesberaad (het IKV) een uitgesproken opstelling.

Wees gerust, het is niet mijn bedoeling nu nog eens een indringend debat te beginnen over Evangelie en oorlog. Wel ga ik er vanuit dat het Evangelie ons hele denken en doen aanspreekt, ook in het publieke leven. Ik kom uit de ARP en ben betrokken bij het CDA. Maar collectief handelen en besluiten is wat anders dan persoonlijk handelen. Het Evangelie heeft concrete implicaties voor mijn doen en denken, maar ik betwijfel of het concrete instructies bevat voor overheidshandelen. Om anderen via overheidsmacht op te leggen wat ikzelf uit geloof goed acht, is naar mijn mening een gevaarlijke verleiding. Het is als de tweede verzoeking van Christus in de woestijn: *alle koninkrijken der aarde voor een knieval*. Het werkt ook

niet. Naastenliefde, barmhartigheid, mensen bijstaan; het heeft betekenis als het geschiedt met aanzien des persoons. Overheden dienen te handelen zonder aanzien des persoons. Een niet minder gevaarlijke verleiding is echter om zich te onttrekken aan ieder debat en betrokkenheid, niets te doen en ontwikkelingen op hun beloop laten in de hoop dat het wel goed zal komen. Dat is de derde verzoeking in de woestijn: *spring van de tempel en engelen zullen u dragen*. Het is onze verantwoordelijkheid om te doen wat binnen onze macht ligt; Amerikanen zeggen: *´If it is to be, it is up to me´* (als het moet zijn, is het aan mij). Dat is de keerzijde van de morele plicht tot hoop.

De betekenis van het Evangelie voor het publieke leven zit naar mijn mening niet in de concrete richtlijnen voor bestuur en politiek, maar in het mensbeeld dat het biedt`. Het beeld dat mensen wederzijds afhankelijk zijn van elkaar en verantwoordelijk voor elkaar. Dat zou ook aan ons handelen als burgers ten grondslag moet liggen. Dat mensbeeld is een ander dan dat, dat doorgaans aan het denken over staat en politiek ten grondslag ligt; het beeld van de autonome zelfredzame mens. Als er iets de laatste jaren duidelijker wordt dan is het dat mensen maar beperkt zelfredzaam zijn; zij zijn vooral wederzijds afhankelijk: sociaal, nationaal, internationaal; zelfs in hun denken. Die zienswijze biedt een ander perspectief op samenleving en politiek. Vanwege die afhankelijkheid kunnen wij elkaar bewust of onbewust gruwelijk in de weg zitten. Mijn vrijheid wordt vaak niet primair beperkt door overheden en wetten, maar door de ander van wiens medewerking ik afhankelijk ben. Als op een druk kruispunt de verkeerslichten uitvallen, is de vrijheid van mobiliteit binnen de kortste keren verandert in vrijheidsbeneming door chaos en een verkeersinfarct. Pas als iemand opstaat en het verkeer gaat regelen, ontstaat weer beweging. Dat is de basis en primaire functie van overheid en wetgeving; zowel nationaal als internationaal.

Het zal duidelijk zijn dat die visie en dit mensbeeld ook implicaties hebben voor de eerder genoemde uiteenzetting. Wederzijdse afhankelijkheid impliceert dat samenwerking geboden is; nationaal, Europees, internationaal. Er is immers steeds minder wat we op eigen kracht kunnen. Neem de discussie over het klimaat. Als men elders niets doet aan het klimaat verzuipen wij hier. Samenwerking betekent dat men niet eenzijdig zijn wil kan opleggen, maar dat overleg, billijkheid en onderlinge rechtvaardigheid geboden zijn. Dat laat echter onverlet dat men wel in staat moet zijn om knopen door te hakken, anders gaan we ook samen te gronde.

De rol van kerken

Hebben kerken in deze een rol? Mogelijk voelt u zich hier in een Vermaning minder door die vraag aangesproken. Maar kerkenraden worden weer regelmatig aangesproken om standpunten in te nemen over vragen van vrede en oorlog. Wat daar ook van zij, ik weet niet of een actieve deelname van kerken in een politiek debat dat de samenleving verdeeld, een geëigende rol is. En de debatten over de vragen waar het nu over moet gaan, zullen heftig zijn en de samenleving diep kunnen verdelen.

Natuurlijk; het is aan de kerk om kwaad te bestrijden en te veroordelen, waar dit onmiskenbaar aan de orde is en om de gemeenteleden te sterken in hun geloofsovertuiging en aan te moedigen daarnaar te leven. Maar zwart wit tegenstelling over goed en kwaad, komen zelden voor; al zullen de tegenstanders in een debat dat graag anders doen geloven. Publiek debat heeft bovendien, ik wees daar al op, tegenwoordig vaak meer van een krachtmeting en van elkaar veroordelen en verketteren, dan van overleg en debat. Zo kerken daarin een rol hebben dan is om nu juist om tegenstellingen in werkelijk overleg om te zetten. Dat doe je niet door zelf in die debatten stelling te nemen en zo de politieke tegenstellingen in de kerk binnen te halen.

Bovendien dienen kerken zich bewust te zijn van de mogelijke frictie tussen de verschillende waarden waar de kerk voor staat. Ik wees er in het voorgaande al op dat vrede ertoe neigt om de bestaande orde, machten en belangen te bevestigen, hoe onrechtvaardig, oneerlijk en asociaal die ook kunnen zijn. Vrede en gerechtigheid kunnen elkaar dan ook bijten. En wanneer niet tegelijkertijd aan vrede, veiligheid en gerechtigheid kan worden voldaan, wat moet dan voorgaan. Wij zullen daarin ieder voor onszelf naar eigen levensovertuiging keuzen moeten maken en die ook politiek vertalen. Maar moeten kerken daarin voor ons allen keuzen maken of dienen zij in de kerk juist het debat tussen verschillende visies gaande te houden? Ik denk dat het laatste passender is.

Tot besluit

Zo blijft u ook aan het einde met vragen zitten. Dat was ook de bedoeling. Ik heb getracht u te schetsen voor welke vragen we staan nu het naoorlogse vredesbestel aan het ontrafelen is. Dat is ernstig, want duurzaam de vrede bewaren vergt een algemeen geaccepteerd kader. Ik heb u geschetst hoe het huidige stelsel is ontstaan en heeft gediend. De elementen van dat kader zijn al langer aan het schuiven. De huidige president in de VS heeft dat alleen versneld, en ik ben bang dat de uitkomst van de verkiezingen van gisteren daar geen fundamentele verandering in zullen brengen. De toekomst oogt daardoor minder opwekkend en de situatie roept een groot aantal vragen op, die Nederland samen met andere landen zal moeten beantwoorden. En veel tijd is daar niet voor.

Het belangrijkste is echter dat we ons door dat alles niet laten ontmoedigen en in sombere vrees en angst blijven steken; als een verschrikt konijn stil blijven zitten in de aanstormende koplampen. Daar is ook geen aanleiding voor. De toekomst staat niet vast en is niet een onvermijdelijke uitkomst van vaste processen. Wat de somberste analyses ook vrezen, het is nog niet gebeurd. Het gaat er om niet vast te blijven zitten in doemdenken, maar de moed te vatten om verder te gaan. We mogen ons niet neerleggen bij de gedachte dat oorlog onontkoombaar is en onvermijdelijk. We hebben een morele opdracht tot hoop; werken aan vrede omdat het goed is, niet alleen omdat het kans van slagen heeft. Onzekerheid is in deze heilzaam, want oorlog is nooit dichterbij dan wanneer wij denken dat deze is uitgebannen.

Voor alles gaat het ook om een confrontatie in onze tijd van twee wezenlijk verschillende uitgangspunten van politiek samenleven; vertrouwen in wilskracht, daden en kracht, of vertrouwen in overleg, recht en beperkte macht. In die confrontatie zijn wij als burgers allen betrokken. Een christelijke levensbeschouwing biedt daar een wezenlijke inspiratiebron voor met het uitgangspunt van wederzijdse afhankelijkheid en verantwoordelijkheid, terwijl kerken in een wereld van polarisatie, wederzijdse verkettering en uitsluiting, een oase van debat, wederzijds begrip en toenadering kunnen zijn. En daar kunnen we morgen al aan gaan werken. Maarten Luther zou ooit gezegd hebben: *Ook als ik weet dat de wereld morgen vergaat, zou ik vandaag nog een appelboom planten*.

Dank u